

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم ، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مدیریت تحصیلات تکمیلی
پژوهشکده ادبیات

رساله دکتری رشته زبان و ادبیات فارسی

**اسباب و صور ایجاد طنز در داستان کوتاه
(با تأکید بر بیست داستان کوتاه از مشروطه تا انقلاب اسلامی)**

استاد راهنما
دکتر ابوالقاسم رادفر

استادان مشاور
دکتر زهرا حیاتی
دکتر آرزیتا افراشی

پژوهشگر
رضا اسماعیلی

خرداد ۱۳۹۵

بختی کرد جهان راز سگر خندین

آن که آموخت مرا هم چو سرر خندین

گر چه من خود ز عدم دل خوش و خندان ز اوم

عشق آموخت مرا شکل دگر خندین

(مولوی)

سپاس آن خداوند مهر آفرین که لطفش بدین نامه آمد قرین

سپاس گزارم از :

جناب آقای دکتر ابوالقاسم رادفر، استاد راهنما، و سرکار خانم دکتر زهرا حیاتی و سرکار خانم دکتر آریتا افراشی ، استادان مشاور این رساله ، که با رهنمودهای عالمانه و ارزنده خویش، صمیمانه مرا یاری و همراهی نمودند؛

اعضای هیئت علمی پژوهشکده ، به ویژه استادان گران قدری که از محضر پر مهرشان بهره‌مند شدم؛

ریاست محترم پژوهشکده ادبیات ، مدیریت محترم تحصیلات تکمیلی و مجموعه اداری و آموزشی پژوهشگاه که قدم به قدم همکاری نمودند؛

هیئت محترم داوران این رساله که با نگاه دقیق- و البته پر از اغماض خویش - آن را مورد ارزیابی قرار داده و نکات سودمندی را یادآور شدند؛

و دیگر عزیزانی که به هر طریقی مرا یاری کرده و همیشه در سایه لطف و محبتشان آرام می‌گرفتم.

چشمشان روش

جانسان گلشن

تقدیم به:

دو دوست و برادر طنازم

آقا جلال و آقا رضا رفیع

چکیده

یکی از قالب‌های مناسب برای جلوه‌گری طنز، داستان کوتاه است؛ داستان کوتاه، با برخورداری از ساختار روایی و توانمندی در خلق جهان مجازی، به طنزپرداز این امکان را می‌دهد تا برپایه ذوق و قدرت خلاقه خویش، از مناسب‌ترین شگردها و فنون زبانی، ادبی و هنری، بهره‌برد و طنز را در بافت متن و خط روایی داستان به جریان بیندازد و با بیانی دل‌نشین، اندیشه خود را تسری بخشد. از مشروطه به بعد، گروهی از نویسندگان باذوق کوشیدند تا با بهره‌گیری از زبان فاخر طنز و در قالب داستان کوتاه، گوشه‌ای از مشکلات و نابه‌سامانی‌های جامعه عصر خود را در زمینه‌های گوناگون به تصویر بکشند.

پژوهش حاضر، به بررسی اسباب و صور ایجاد طنز در داستان کوتاه، از مشروطه تا انقلاب اسلامی در سه گستره صوری، محتوایی و بلاغی، به شیوه توصیفی - تحلیلی می‌پردازد. برای دست‌یابی به این هدف، ده داستان کوتاه طنزآمیز از نویسندگان گروه اول (داستان نویسان حرفه‌ای که طنز را به خدمت گرفته و داستان‌های کوتاه خود را به طنز آراسته‌اند؛ مانند: جمال زاده، هدایت، چوبک، آل احمد و ...)؛ و ده داستان کوتاه طنزآمیز از نویسندگان گروه دوم (طنزپردازانی که با یافتن سوژه‌ای مناسب، از داستان کوتاه به عنوان وسیله‌ای برای بیان طنز خود استفاده نموده‌اند؛ مانند: دهخدا، پاینده، شاهانی، پزشکراد و ...) برگزیده شده؛ و پس از بررسی مکانیسم ایجاد طنز و تجزیه و تحلیل داده‌ها، این دو فرضیه به اثبات رسید:

۱. نویسندگان داستان کوتاه به اقتضای حال و مقام، از سازوکارهای عمده و رایج طنزنویسی در هر سه گستره صوری، محتوایی و بلاغی بهره‌برده‌اند.

۲. اسباب و صور ایجاد طنز در داستان کوتاه، در گستره بلاغی، برجسته‌تر از گستره‌های محتوایی و صوری است.

اما فرضیه سوم پژوهش، مبنی بر این که «اسباب و صور ایجاد طنز در آثار داستانی طنزپردازانی که از قالب داستان کوتاه در تبیین طنز خود استفاده نموده‌اند، دارای تنوع و جذابیت بیشتری است.» رد شد؛ زیرا با توجه به نتایج به دست آمده، تفاوت قابل ملاحظه‌ای، از این حیث میان دو گروه مورد بحث مشاهده نمی‌شود؛ بلکه زیباترین و جذاب‌ترین طنزها در داستان کوتاه، طنزهایی را شامل می‌شود که در آن‌ها رنگی از عناصر ساختاری مرگب از چند عنصر طنزآمیز دیده می‌شود؛ عناصری که ساختار طنز را به مکانیسمی پویا بدل می‌کند و سبب می‌شود خواننده به همراه شخصیت‌های اصلی داستان‌ها از یک موقعیت کمیک، به موقعیت کمیک بعدی سیر کند.

کلیدواژه‌ها: طنز، اسباب و صور، داستان کوتاه، عصر مشروطه، عصر پهلوی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	فصل اول : کلیات طرح پژوهش.....
۲	۱-۱-مقدمه
۳	۲-۱-بیان مسئله
۳	۳-۱-اهمیت و ضرورت پژوهش
۳	۴-۱-اهداف پژوهش.....
۴	۵-۱-پیشینه پژوهش
۶	۶-۱-سوال‌های پژوهش
۶	۷-۱-فرضیه های پژوهش
۷	۸-۱-قلمرو پژوهش
۷	۹-۱-روش گردآوری اطلاعات و شیوه پژوهش.....
۷	۱۰-۱-واژه های کلیدی پژوهش
۸	۱۱-۱-ساختار پژوهش
۹	فصل دوم: مباحث نظری و تئوری های مربوط به طنز و شوخ طبعی
۱۰	۱-۲-بخش اول : طنز و شوخ طبعی
۱۰	۱-۲-۱-۲-خنده و راز خندیدن
۱۳	۲-۱-۲-شوخی طبعی و گونه‌های آن.....
۱۴	۱-۲-۱-۲-۱-لطیفه
۱۵	۲-۱-۲-۲-هزل.....
۱۷	۳-۱-۲-۲-فکاهه
۱۸	۴-۱-۲-۲-مطایبه
۱۹	۵-۱-۲-۲-هجو
۲۱	۶-۱-۲-۲-طنز.....
۲۶	۳-۱-۲-وجود افتراق طنز با دیگر گونه های شوخ طبعی
۲۹	۴-۱-۲-ویژگی ها و کارکرد طنز
۳۰	۵-۱-۲-زبان و شیوه بیان طنز
۳۱	۶-۱-۲-گونه های طنز
۳۱	۱-۱۶-۲-انواع طنز بر پایه شیوه ارائه
۳۲	۲-۱-۶-۲-انواع طنز به اعتبار مخاطب
۳۲	۳-۱-۶-۲-انواع طنز بر پایه ساختار و یافت کلام
۳۲	۴-۱-۶-۲-انواع طنز بر پایه طرح و انتخاب کلام

- ۳۳..... ۲-۱-۶-۵-انواع طنز بر پایه درجه کزندگی و برندگی
- ۳۴..... ۲-۱-۶-۶-انواع طنز به اعتبار گوینده و زاویه دید
- ۳۴..... ۲-۱-۶-۷-انواع طنز بر پایه موضوع و درون مایه
- ۳۵..... ۲-۱-۶-۸-گروتسک
- ۳۶..... ۲-۱-۶-۹-کاریکلماتور
- ۳۷..... ۲-۱-۷-طنز و نظریه ها
- ۳۸..... ۲-۱-۷-۱-نظریه های غیر زبان شناختی
- ۳۸..... ۲-۱-۷-۱-۱-نظریه برتری جویی
- ۳۹..... ۲-۱-۷-۱-۲-نظریه رها سازی و آسودگی
- ۳۹..... ۲-۱-۷-۱-۳-نظریه ناسازگاری یا ناهماهنگی
- ۴۰..... ۲-۱-۷-۲-نظریه های زبان شناختی
- ۴۰..... ۲-۱-۷-۲-۱-نظریه های معنایی راسکین
- ۴۱..... ۲-۱-۷-۲-۲-نظریه گرماس
- ۴۲..... ۲-۱-۷-۲-۳-نظریه فوناژی
- ۴۳..... ۲-۲-بخش دوم : پیشینه طنز و تاریخ تکوین آن در ایران
- ۴۳..... ۲-۲-۱-طنز پیش از مشروطه
- ۴۵..... ۲-۲-۲-طنز پس از مشروطه
- ۴۸..... ۲-۳-بخش سوم: ادبیات داستانی
- ۴۸..... ۲-۳-۱-رابطه ادبیات داستانی با مسائل اجتماعی
- ۴۹..... ۲-۳-۲-داستان نویسی در ایران
- ۵۲..... ۲-۳-۳-داستان کوتاه
- ۵۳..... ۲-۳-۴-ساختار داستان
- ۵۴..... ۲-۳-۴-۱-پیرنگ
- ۵۵..... ۲-۳-۴-۱-۱-ساختمان پیرنگ
- ۵۵..... ۲-۳-۴-۱-۱-۱-گره افکنی
- ۵۵..... ۲-۳-۴-۱-۱-۲-کشمکش
- ۵۶..... ۲-۳-۴-۱-۱-۳-تعلیق یا هول و ولا
- ۵۷..... ۲-۳-۴-۱-۱-۴-بحران
- ۵۷..... ۲-۳-۴-۱-۱-۵-نقطه اوج یا بزنگاه
- ۵۷..... ۲-۳-۴-۱-۱-۶-گره گشایی
- ۵۸..... ۲-۳-۴-۱-۱-۷-شخصیت
- ۵۹..... ۲-۳-۴-۲-موضوع
- ۶۰..... ۲-۳-۴-۳-درون مایه

۶۱ زاویه دید ۲-۳-۴-۴
۶۳ گفت و گو ۲-۳-۴-۵
۶۴ لحن ۲-۳-۴-۶
۶۵ فضا ۲-۳-۴-۷
۶۶ صحنه ۲-۳-۴-۸
۶۷	فصل سوم: نگرش کلی به اسباب و صور ایجاد طنز
۶۸ مقدمه ۳-۱
۶۹ بازی های زبانی - کلامی ۳-۲
۶۹ جناس ۳-۲-۱
۶۹ قلب اشیا و الفاظ ۳-۲-۲
۷۱ دست کاری عمدی و با مزه کلمه ها ۳-۲-۶
۷۱ درهم آمیختگی گونه های زبانی ۳-۳
۷۳ اشاره اشتباه به چیزی ۳-۷
۷۳ آشنایی زدایی ۳-۸
۷۴ نبود تناسب یا ناهم گونی ۳-۹
۷۴ کاریکاتور سازی ۳-۱۰
۷۵ بدیهی گوئی ۳-۱۱
۷۵ در نظر نگرفتن مخاطب و موقعیت بلاغی ۳-۱۲
۷۶ ربط دادن دو موضوع بی ربط ۳-۱۳
۷۶ هذیان گوئی و بی معنی گوئی ۳-۱۴
۷۷ نقل قول مستقیم ۳-۱۵
۷۸ باز نمایی غیر مستقیم ۳-۱۶
۷۸ مقیاسه طنز آمیز ۳-۱۷
۷۸ خراب کردن سمبل ها و نمادها ۳-۱۸
۷۹ تقلید مضحک ۳-۱۹
۷۹ پارودی یا نقیضه ۳-۱۹-۱
۸۰ نقیضه لفظی ۳-۱۹-۱-۱
۸۰ نقیضه صوری ۳-۱۹-۱-۲
۸۱ نقیضه درون مایه ای ۳-۱۹-۱-۳
۸۱ بورلسک ۳-۱۹-۲
۸۲ تراوستی ۳-۱۹-۳
۸۴ حماسه مضحک ۳-۱۹-۴
۸۳ انعطاف پذیری ۳-۲۰
۸۳ حاشیه روی و کش دار کردن موضوع ۳-۲۱

۸۴	۳-۲۲. پیاده بودن در یک زمینه
۸۵	۳-۲۳. نتیجه گیری غیر منطقی
۸۵	۳-۲۴. ناسزاگویی
۸۵	۳-۲۵. حاضر جوابی
۸۶	۳-۲۶. رک گویی
۸۶	۳-۲۷. چرخش طنز آمیز
۸۷	۳-۲۸. آبرونی یا وارونه گویی
۸۸	۳-۲۸-۱. آبرونی کلامی یا نهکم
۸۹	۳-۲۸-۲. آبرونی موقعیتی
۸۹	۳-۲۸-۳. آبرونی سقراطی
۸۹	۳-۲۸-۴. آبرونی تقدیری
۹۰	۳-۲۸-۵. آبرونی رمانتیک یا خیالی
۹۰	۳-۲۸-۶. آبرونی ساختاری
۹۱	۳-۲۸-۷. آبرونی نمایشی
۹۱	۳-۲۹. بزرگ نمایی و اغراق
۹۲	۳-۳۰. تحقیر و کوچک نمایی
۹۳	۳-۳۱. ابهام
۹۴	۳-۳۲. ابهام
۹۵	۳-۳۳. تضاد
۹۵	۳-۳۴. پارادوکس
۹۶	۳-۳۵. قلب و عکس
۹۶	۳-۳۶. دلیل عکس
۹۷	۳-۳۷. حسن تعلیل
۹۷	۳-۳۸. تمثیل
۹۸	۳-۳۹. تشبیه
۹۹	۳-۴۰. استعاره
۱۰۰	۳-۴۱. تشخیص یا آدم گونگی
۱۰۱	۳-۴۲. کنایه
۱۰۱	۳-۴۳. ذم شبیه به مدح (نکوهش ستایش گونه)
۱۰۲	۳-۴۴. مدح شبیه به ذم (ستایش نکوهش گونه)
۱۰۲	۳-۴۵. موارد به
۱۰۲	۳-۴۶. ادماج
۱۰۳	۳-۴۷. اسلوب الحکیم
۱۰۴	۳-۴۸. نجاهل و نادان نمایی

۱۰۴ ۳-۴۹.تضمین
۱۰۵	فصل چهارم: بررسی اسباب و صور ایجاد طنز در داستان های برگزیده
۱۰۶ ۴-۱.مقدمه
۱۰۶ ۴-۲.بخش اول : بررسی اسباب و صور ایجاد طنز در ده داستان کوتاه برگزیده از نویسندگان گروه اول.....
۱۰۶ ۴-۲-۱.رجل سیاسی : محمد علی جمال زاده
۱۰۶ ۴-۲-۱-۱.برگی از زندگی نویسنده
۱۰۷ ۴-۲-۱-۲.خلاصه و طرحی از داستان
۱۰۸ ۴-۲-۱-۳.ساختار داستان
۱۰۹ ۴-۲-۱-۴.اسباب و صور ایجاد طنز در داستان
۱۱۹ ۴-۲-۲.میهن پرست : صادق هدایت
۱۱۹ ۴-۲-۲-۱.برگی از زندگی نویسنده
۱۲۱ ۴-۲-۲-۲.خلاصه و طرحی از داستان
۱۲۲ ۴-۲-۲-۳.ساختار داستان
۱۲۳ ۴-۲-۲-۴.اسباب و صور ایجاد طنز در داستان
۱۳۲ ۴-۲-۳.قصه عینکم:رسول پرویزی
۱۳۲ ۴-۲-۳-۱.برگی از زندگی نویسنده
۱۳۳ ۴-۲-۳-۲.خلاصه و طرحی از داستان
۱۳۳ ۴-۲-۳-۳.ساختار داستان
۱۳۴ ۴-۲-۳-۴.اسباب و صور ایجاد طنز در داستان
۱۴۱ ۴-۲-۴.پیراهن زرشکی: صادق چوبک
۱۴۱ ۴-۲-۴-۱.برگی از زندگی نویسنده
۱۴۲ ۴-۲-۴-۲.خلاصه و طرحی از داستان
۱۴۳ ۴-۲-۴-۳.ساختار داستان
۱۴۴ ۴-۲-۴-۴.اسباب و صور ایجاد طنز در داستان
۱۵۳ ۴-۲-۵.دفترچه بیمه : جلال آل احمد
۱۵۳ ۴-۲-۵-۱.برگی از زندگی نویسنده
۱۵۵ ۴-۲-۵-۲.خلاصه و طرحی از داستان
۱۵۵ ۴-۲-۵-۳.ساختار داستان
۱۵۶ ۴-۲-۵-۴.اسباب و صور طنز در داستان
۱۶۶ ۴-۲-۶.واگن سیاه: غلامحسین ساعدی
۱۶۶ ۴-۲-۶-۱.برگی از زندگی نویسنده
۱۶۷ ۴-۲-۶-۲.خلاصه و طرحی از داستان
۱۶۷ ۴-۲-۶-۳.ساختار داستان
۱۶۸ ۴-۲-۶-۴.اسباب و صور ایجاد طنز در داستان

۱۷۴ ۴-۲-۷. زنجیر: بهرام صادقی
۱۷۴ ۴-۲-۷-۱. برگی از زندگی نویسنده
۱۷۵ ۴-۲-۷-۲. خلاصه و طرحی از داستان
۱۷۶ ۴-۲-۷-۳. ساختار داستان
۱۷۶ ۴-۲-۷-۴. اسباب و صور ایجاد طنز در داستان
۱۸۲ ۴-۲-۸. نظر قربانی: اسلام کاظمیه
۱۸۲ ۴-۲-۸-۱. برگی از زندگی نویسنده
۱۸۳ ۴-۲-۸-۲. خلاصه و طرحی از داستان
۱۸۳ ۴-۲-۸-۳. ساختار داستان
۱۸۴ ۴-۲-۸-۴. اسباب و صور ایجاد طنز در داستان
۱۹۷ ۴-۲-۹. خسرو: عبدالحسین وجدانی
۱۹۷ ۴-۲-۹-۱. برگی از زندگی نویسنده
۱۹۷ ۴-۲-۹-۲. خلاصه و طرحی از داستان
۱۹۸ ۴-۲-۹-۳. ساختار داستان
۱۹۸ ۴-۲-۹-۴. اسباب و صور ایجاد طنز در داستان
۲۰۶ ۴-۲-۱۰. ناظم: هوشنگ مرادی کرمانی
۲۰۶ ۴-۲-۱۰-۱. برگی از زندگی نویسنده
۲۰۷ ۴-۲-۱۰-۲. خلاصه و طرحی داستان
۲۰۸ ۴-۲-۱۰-۳. ساختار داستان
۲۰۹ ۴-۲-۱۰-۴. اسباب و صور ایجاد طنز در داستان
۲۱۸ ۴-۳. بخش دوم: بررسی اسباب صور و ایجاد طنز درده داستان کوتاه بر گزیده از نویسندگان گروه دوم
۲۱۸ ۴-۳-۱. مشروط: جلیل محمد قلی زاده
۲۱۸ ۴-۳-۱-۱. برگی از زندگی نویسنده
۲۱۹ ۴-۳-۱-۲. خلاصه و طرحی از داستان
۲۲۰ ۴-۳-۱-۳. ساختار داستان
۲۲۰ ۴-۳-۱-۴. اسباب و صور ایجاد طنز در داستان
۲۲۷ ۴-۳-۲. قندرون: علی اکبر دهخدا
۲۲۷ ۴-۳-۲-۱. برگی از زندگی نویسنده
۲۲۷ ۴-۳-۲-۲. خلاصه و طرحی از داستان
۲۲۸ ۴-۳-۲-۳. ساختار داستان
۲۲۹ ۴-۳-۲-۴. اسباب و صور ایجاد طنز در داستان
۲۳۳ ۴-۳-۳. رد مظالم: محمد علی افراشته
۲۳۳ ۴-۳-۳-۱. برگی از زندگی نویسنده
۲۳۳ ۴-۳-۳-۲. خلاصه و طرحی از داستان
۲۳۵ ۴-۳-۳-۳. ساختار داستان

- ۲۳۵.....اسباب و صور ایجاد طنز در داستان ۴-۳-۳-۴
- ۲۴۱.....نشان علمی فیل پور میرزا: ابوالقاسم پاینده..... ۴-۳-۴-۴
- ۲۴۱.....برگی از زندگی نویسنده ۴-۳-۴-۱
- ۲۴۲.....خلاصه و طرحی از داستان ۴-۳-۴-۲
- ۲۴۳.....ساختار داستان ۴-۳-۴-۳
- ۲۴۳.....اسباب و صور ایجاد طنز در داستان ۴-۳-۴-۴
- ۲۵۱.....از فرنگ برگشته : ابوالقاسم حالت ۴-۳-۵-۵
- ۲۵۱.....برگی از زندگی نویسنده ۴-۳-۵-۱
- ۲۵۲.....خلاصه و طرحی از داستان ۴-۳-۵-۲
- ۲۵۳.....ساختار داستان ۴-۳-۵-۳
- ۲۵۳.....اسباب و صور ایجاد طنز در داستان ۴-۳-۵-۴
- ۲۶۰.....حق و حقوق دولت : خسرو شاهانی ۴-۳-۶-۶
- ۲۶۰.....برگی از زندگی یک نویسنده ۴-۳-۶-۱
- ۲۶۱.....خلاصه و طرحی از داستان ۴-۳-۶-۲
- ۲۶۱.....ساختار داستان ۴-۳-۶-۳
- ۲۶۲.....اسباب و صور ایجاد طنز در داستان ۴-۳-۶-۴
- ۲۶۹.....پوکر روباز: منوچهر صفا(غ. داوود)..... ۴-۳-۷-۷
- ۲۶۹.....برگی از زندگی نویسنده ۴-۳-۷-۱
- ۲۶۹.....خلاصه و طرحی از داستان ۴-۳-۷-۲
- ۲۷۰.....ساختار داستان ۴-۳-۷-۳
- ۲۷۰.....اسباب و صور ایجاد طنز در داستان ۴-۳-۷-۴
- ۲۷۷.....یک روز بهاری : عمران صلاحی ۴-۳-۸-۸
- ۲۷۷.....برگی از زندگی یک نویسنده ۴-۳-۸-۱
- ۲۷۸.....خلاصه و طرحی از داستان ۴-۳-۸-۲
- ۲۷۸.....ساختار داستان ۴-۳-۸-۳
- ۲۷۹.....اسباب و صور ایجاد طنز در داستان ۴-۳-۸-۴
- ۲۸۱.....ننگ بی پولی : ایرج پزشک زاد ۴-۳-۹-۹
- ۲۸۱.....برگی از زندگی یک نویسنده ۴-۳-۹-۱
- ۲۸۲.....خلاصه و طرحی از داستان ۴-۳-۹-۲
- ۲۸۳.....ساختار داستان ۴-۳-۹-۳
- ۲۸۴.....اسباب و صور ایجاد طنز در داستان ۴-۳-۹-۴
- ۲۸۸.....سه نوع خوشبختی: فریدون تنکابنی ۴-۳-۱۰-۱۰
- ۲۸۸.....برگی از زندگی یک نویسنده ۴-۳-۱۰-۱
- ۲۸۹.....خلاصه و طرحی از داستان ۴-۳-۱۰-۲

۲۸۹ ساختار داستان ۴-۳-۱۰-۳
۲۹۰ اسباب و صور ایجاد طنز در داستان ۴-۳-۱۰-۴
۲۹۷	فصل پنجم: تجزیه و تحلیل داده ها و نتیجه گیری
۲۹۸ مقدمه ۵-۱
	بخش اول: مکانیسم اسباب و صور ایجاد طنز در گستره های سه گانه صوری، محتوایی و بلاغی مربوط به
۲۹۸ داستان نویسان گروه های اول و دوم ۵-۲
	بخش دوم: مکانیسم اسباب و صور ایجاد طنز در گستره های سه گانه صوری، محتوایی و بلاغی مربوط
۳۰۳ به دوره های مشروطه و پهلوی اول و دوم ۵-۳
۳۰۹ بخش سوم: ارزیابی و نتیجه گیری ۵-۴
۳۱۱ کتاب نامه
۳۱۲ فهرست منابع و مآخذ

فهرست نمودارها

صفحه	عنوان
۲۹۸.....	نمودار ۱: بسامد اسباب و صور ایجاد طنز در گسترهٔ صوری، مربوط به گروه‌ها اول و دوم.....
۲۹۹.....	نمودار ۲: بسامد اسباب و صور ایجاد طنز در گسترهٔ محتوایی، گروه‌های اول و دوم.....
۳۰۰.....	نمودار ۳: بسامد اسباب و صور ایجاد طنز در گسترهٔ بلاغی، گروه‌های اول و دوم.....
۳۰۱.....	نمودار ۴: بسامد اسباب و صور ایجاد طنز در سه گسترهٔ صوری، محتوایی و بلاغی، گروه اول.....
۳۰۲.....	نمودار ۵: بسامد اسباب و صور ایجاد طنز در سه گسترهٔ صوری، محتوایی و بلاغی گروه دوم.....
۳۰۳.....	نمودار ۶: بسامد اسباب و صور ایجاد طنز در گسترهٔ صوری دوره‌های مشروطه و پهلوی اول و دوم.....
۳۰۴.....	نمودار ۷: بسامد اسباب و صور ایجاد طنز در گسترهٔ محتوایی، دوره‌های مشروطه و پهلوی اول و دوم.....
۳۰۵.....	نمودار ۸: بسامد اسباب و صور ایجاد طنز در گسترهٔ بلاغی، دوره‌های مشروطه و پهلوی اول و دوم.....
۳۰۶.....	نمودار ۹: بسامد اسباب و صور ایجاد طنز در سه گسترهٔ صوری، محتوایی و بلاغی، دورهٔ مشروطه.....
۳۰۷.....	نمودار ۱۰: بسامد اسباب و صور ایجاد طنز در سه گسترهٔ صوری، محتوایی و بلاغی دورهٔ پهلوی اول.....
۳۰۸.....	نمودار ۱۱: بسامد اسباب و صور ایجاد طنز در سه گسترهٔ صوری، محتوایی و بلاغی، دورهٔ پهلوی دوم.....

فصل اول

کلیات طرح پژوهش

۱-۱. مقدمه

تاریخ تکوین طنز در ایران نشان می‌دهد که در ادبیات کلاسیک فارسی، سهم طنز به صورت گونه ادبی مستقل با رویکرد اصلاح‌گرایانه، بسیار ناچیز است. به دلیل شرایط حاکم اجتماعی و وابستگی شاعران، نویسندگان و هنرمندان به دربار، مانع عمده‌ای در راه رشد طنز و مسیر تعالی آن به وجود می‌آید و هیچ‌گاه زمینه ظهور و یا رشد نگرش انتقادی و اجتماعی فراهم نمی‌شود. آن چه هست، رگه‌هایی از اشعار و حکایت‌های طنزآمیزی است که به دلیل تأکید بر امیال شخصی یا رکاکت در گفتار، با هجو و هزل درآمیخته است. با ظهور و ندای مشروطه خواهی و شکل‌گیری نهضت بیداری با الگوپذیری از غرب، تحولات نوینی در ساختار سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ایران به وقوع پیوست. این تحولات، بستر مناسبی را برای طرح مضامینی نو در قالب‌های جدید فراهم نمود؛ ادبیات نوینی که یکی از ویژگی‌های آن، بیان انتقادی، با زبانی تند و نیش‌دار از نابه‌سامانی‌های گسترده در صحنه سیاست و اجتماع ایران بود. این نگرش‌های تازه، موجب شد تا زبان طنز - که پیوند عمیقی با ادبیات عامه دارد، - به عنوان یکی از ابزارهای کارآمد در خدمت شاعران و نویسندگان قرار گیرد و به گسترش اندیشه‌های آزادی خواهانه و مبارزه با استبداد بینجامد.

یکی از قالب‌هایی که می‌توانست به عنوان وسیله‌ای توانمند و تأثیرگذار برای مکنونات ذهنی طنزنویسان در جهت گسترش اندیشه‌های والا به کار رود، داستان کوتاه به معنای امروزی آن بود، که نخستین بار در سال ۱۳۰۰ ش. با انتشار **یکی بود، یکی نبود** جمال زاده، وارد حوزه ادبیات فارسی شد. این ساختار جدید به دو شکل، برای نویسندگان، زمینه لازم را فراهم نمود تا به انعکاس مسائل و مشکلات گوناگون حاکم بر جامعه عصر خویش پردازند: دسته‌ای مانند جمال زاده، هدایت، چوبک، آل احمد و ... داستان نویسان حرفه‌ای هستند، که طنز را به عنوان وسیله‌ای در خدمت داستان نویسی قرار می‌دهند و دسته دیگر، طنزنویسانی مانند دهخدا، پاینده، شاهانی، پزشک زاد و ... طنزپردازانی هستند که از قالب

داستان کوتاه برای بیان طنز خود استفاده می‌کنند؛ در هر دو شیوه، هنرمند طنزپرداز، خود را به شوگردها و فنون زبانی، ادبی و هنری مجهز می‌نماید. تا اثری طنزآمیز و دل‌نشین خلق کند.

۲-۱. بیان مسئله

طنز، همواره یکی از مقوله‌های چالش‌برانگیزی بوده که ذهن بسیاری از پژوهشگران این حوزه را به خود، مشغول نموده است. هریک از صاحب نظران این عرصه، از زوایای گوناگون به این مقوله پرداخته و نظریه‌های نوینی را ارائه کرده‌اند. در ایران نیز مطالعات بسیاری در زمینه طنز، صورت گرفته است؛ اما رویکرد آن‌ها بیشتر معطوف به جنبه‌های تاریخی و ادبی آن بوده و کمتر به جنبه‌های تکنیکی و سازنده طنز توجه نموده‌اند؛ و اگر هم به این مسائل پرداخته‌اند، به صورت کلی نگری و یا بررسی در قالب دیگر موضوعات مرتبط با طنز بوده است. به همین منظور، در این پژوهش، سعی بر آن است که اسباب و صور ایجاد طنز در حوزه‌های سه‌گانه «صوری، محتوایی و بلاغی» در داستان کوتاه، مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گیرد.

۳-۱. اهمیت و ضرورت پژوهش

طنز در ادبیات داستانی، دارای ظرفیت‌های ویژه‌ای است. هنرمند طنزپرداز، در قالب داستان، جهان مجازی‌ای را به تصویر می‌کشد که انعکاس از جهان واقعی دارد. او برای به تصویر کشیدن آن، مانند نقاشی چیره‌دست، مناسب‌ترین رنگ‌ها را به خدمت می‌گیرد تا اثری زیبا بیافریند. او برای دستیابی به این مهم، به کمک ذوق و قدرت خلاقه خود، به جا و به فراخور حال مخاطب، از کارآمدترین سازوکارها و تکنیک‌های طنزپردازی بهره می‌جوید.

امروزه در تحلیل طنز معاصر و پرداختن به شوگردها و فنون ایجاد آن، نگاه سنتی راه‌گشا نیست؛ بهره‌گیری از نظریه‌ها و رویکردهای جدید در شناخت جهان پر رمز و راز و ساختار آفرینش طنز در قالب داستان کوتاه، امری ضروری به نظر می‌رسد.

۴-۱. اهداف پژوهش

شکوفایی طنز در گرو رواج نقدها و بررسی همه‌جانبه ساختار آثار طنزآمیز است. با توجه به این نکته اساسی، بررسی اسباب و صور ایجاد طنز در داستان کوتاه، ما را به این اهداف نزدیک تر می‌نماید:

۱. آشنایی با سازوکارهای طنزپردازی: این که نویسندگان داستان کوتاه، چگونه و به کمک کدام ابزارها و تکنیک‌ها، طنز آفرینی نموده و بر تأثیرگذاری اثر خویش افزوده‌اند؛

۲. شناخت و درک بهتر ساختار هنری آثار داستانی طنز و درجه هنرمندی خالق آن‌ها: با بررسی آثار و نحوه طنزپردازی نویسندگان مختلف، می‌توان به تفاوت‌های سبکی آن‌ها در عرصه طنزپردازی پی برد؛
۳. رشد و بالندگی طنز: نقد و بررسی اسباب و صور ایجاد طنز در داستان کوتاه، زمینه لازم را برای خلق آثار طنزآمیز خواندنی و تأثیرگذار و با فضایی شادتر فراهم می‌سازد؛
۴. گشودن راهی برای بررسی دیگر آثار طنزآمیز از این چشم انداز: با بهره‌گیری از الگوهای ارائه شده در این پژوهش، می‌توان اسباب و صور ایجاد طنز را در قالب‌های دیگری مانند: رمان، نمایش‌نامه، شعر و ... بررسی کرد.

۵-۱. پیشینه پژوهش

مطالعات مربوط به معرفی و شناخت طنز و طنزپردازی در ایران، تاریخچه درازی ندارد؛ جدی‌ترین آن‌ها از میانه قرن حاضر صورت گرفته است. این مطالعات اگرچه قابل توجه است، و روند رو به رشدی را پیش رو دارند، اغلب از دیدگاه تاریخی، اجتماعی و ادبی به مسئله طنز و طنزپردازی پرداخته‌اند. اما در حوزه مطالعات طنز از دیدگاه تکنیک و ابزار آفرینش - که مرتبط با موضوع این رساله است - پژوهش‌های ناچیزی انجام گرفته است. در کل، این پژوهش‌ها را می‌توان در دو دسته جای داد؛ دسته اول: پژوهش‌هایی هستند که در ضمن بررسی طنز از جنبه‌های مختلف، اشاراتی هم به شیوه‌ها و عناصر طنزپردازی دارند؛ از جمله: حسن جوادی (۱۳۵۱) در کتاب **تاریخ طنز در ادبیات فارسی** فصلی از کتاب خود را به شیوه‌های طنز اختصاص داده است و پنج عنصر مهم و سازنده طنز را همراه با ذکر نمونه‌هایی معرفی می‌کند. علی اصغر حلبی (۱۳۶۴) در فصل چهارم کتاب **مقدمه‌ای بر طنز و شوخ طبعی در ایران** مهم‌ترین شیوه‌های طنز و شوخ طبعی را مورد بررسی قرار می‌دهد. احمد اخوت (۱۳۷۱) در بخشی از کتاب **نشانه‌شناسی مطایبه** بیشتر به ساز و کار جناس در مطایبه توجه می‌کند. بهزادی اندوهجردی (۱۳۷۸) در کتاب **طنز و طنزپردازی در ایران** در فصل دوم از باب اول آن، تحت عنوان «عناصر طنز»، به پاره‌ای از عوامل و عناصری که سبب ایجاد طنز می‌شود، اشاره می‌نماید. جهانگیر صفری (۱۳۷۸) در رساله دکتری با عنوان **نقد و بررسی طنز، هجو و هزل از مشروطه تا ۱۳۳۳** تعداد معدودی از تکنیک‌های طنز را نیز در آثار برخی از شاعران و نویسندگان این دوره نشان می‌دهد. جواد دهقانان (۱۳۸۶) در رساله دکتری با موضوع **بررسی محتوا و ساختار طنز در نثر مشروطه** پس از معرفی پاره‌ای از تکنیک‌های طنزپردازی، به بررسی تکنیک‌های طنز در متون مبنا بر اساس سیر تاریخی، از رمان «سرگذشت حاجی بابای اصفهانی» تا آثار جمال‌زاده و نمایش‌نامه در مشروطه می‌پردازد. ابوالفضل حرّی (۱۳۸۷) در کتاب **درباره طنز** در بررسی رویکرد نوین به طنز و طنزپردازی، بعضی از تکنیک‌های طنزساز را نیز یادآور

می‌شود. فاطمه کردچگینی (۱۳۸۹) در مقاله‌ای با عنوان **شکل دگر خندیدن** در بیان مسائل مربوط به طنز و گونه‌های شوخ‌طبعی، مهم‌ترین روش‌های ایجاد طنز و شوخ‌طبعی را نیز خاطر نشان می‌سازد. مریم شاد محمدی (۱۳۹۰) در رساله دکتری با عنوان **طنز، هجو و هزل در ادبیات داستانی معاصر** به برخی از تکنیک‌های طنز در آثار داستانی معاصر هم اشاره می‌کند. هم‌چنین مه‌ری عبدی (۱۳۹۰) در رساله دکتری با موضوع **طنز در داستان کوتاه معاصر فارسی** در کنار بررسی کارکردهای اجتماعی طنز در چند اثر داستانی معاصر، اشاره مختصری هم به شگردهای طنزپردازی آن‌ها دارد.

دسته دوم: پژوهش‌هایی هستند که موضوع اصلی آن‌ها «بررسی تکنیک‌ها و عناصر طنزآفرین» است؛ از جمله: احمد شوقی نوبر (۱۳۷۱) در مقاله‌ای با عنوان **طنز و شیوه‌های آن**، در نگاه کلی، مهم‌ترین عناصر و عوامل سازنده طنز را از نظر می‌گذراند. قدرت‌اله طاهری (۱۳۸۲) در مقاله‌ای با موضوع **بازی‌های طنزآمیز زبانی ابوسعید در اسرارالتوحید** در بررسی طنزهای عبارتی به تجزیه و تحلیل شگردهای مرتبط با بازی‌های زبانی در این اثر می‌پردازد. ناصر ناصری (۱۳۸۵) در مقاله‌ای با نام **طنز و جلوه‌های شکل‌گیری آن در ادب فارسی** شیوه‌های رایج طنزپردازی را از دیدگاه صاحب نظران این فن مورد بررسی قرار می‌دهد. محمد پارسانسب (۱۳۸۶) در مقاله‌ای تحت عنوان **ساختارشناسی داستان‌های طنزآمیز مثنوی** با نگاهی ساختارگرایانه به مثنوی، مهم‌ترین شگردهای طنزآفرینی قصه‌های مثنوی را شناسایی و طبقه‌بندی می‌کند. ابوالقاسم رادفر (۱۳۸۸) در مقاله‌ای با عنوان **زبان، صور و اسباب ایجاد طنز** به ویژگی‌های زبانی و مهم‌ترین عناصر سازنده طنز اشاره می‌نماید. حنا بزرگ‌مقام (۱۳۸۸) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد با موضوع **بررسی ساز و کار طنز در شعر کودک از نظر معنی‌شناسی** بیشتر به بررسی تکنیک بازی‌های زبانی در شعر کودک می‌پردازد. صفورا سلیمانیان (۱۳۸۹) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان **بررسی ساختار طنز و شوخ‌طبعی در برخی آثار داستانی معاصر** در بررسی جنبه‌های ساختاری طنز معاصر، اقسام تکنیک بازی‌های زبانی - کلامی را بیان می‌کند. سعید حسام‌پور، جواد دهقانیان و صدیقه خاوری (۱۳۹۰) در مقاله‌ای با موضوع **تکنیک‌های طنز و مطایبه در آثار هوشنگ مرادی کرمانی** شگردهای طنزپردازی مرادی کرمانی را بررسی و میزان فراوانی آن‌ها را نیز خاطر نشان می‌نمایند. حسین ادهمی (۱۳۹۱) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود، با عنوان **سازوکارهای طنز در آثار هوشنگ مرادی کرمانی** به بررسی شیوه‌های طنزپردازی مرادی کرمانی از دیدگاه «کاربرد و محتوای زبانی» می‌پردازد. محمدحسین حسینی (۱۳۹۱) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد با موضوع **بررسی تکنیک‌های طنز در رمان دایمی جان ناپلئون** مهم‌ترین شگردهای طنزپردازی پزشک‌زاد را در این اثر داستانی مورد بررسی قرار می‌دهد. علی صفایی و حسین ادهمی (۱۳۹۳) در مقاله‌ای تحت عنوان **نمود تکنیک طنز در ساختار پیرنگ داستان‌های فرهاد حسن‌زاده** ضمن بررسی شیوه‌های طنزپردازی در

سه مجموعه داستانی این نویسنده، تنوع و فراوانی تکنیک های طنز را نیز در پیرنگ داستان های وی یادآور می شوند. و بالاخره محسن سلیمانی (۱۳۹۱) در کتاب خود، در قالب تألیف و ترجمه با عنوان **اسرار و ابزار طنزنویسی**، ضمن اشاره به شیوه های طنزنویسی از نگاه نویسندگان، در یک دسته بندی کلی، انواع شگردهای خنده سازان و طنزپردازان را همراه با نمونه هایی در قالب های گوناگون بررسی می نماید. این پژوهش ها نشان می دهد که با توجه به کارکردهای گوناگون طنز و پویایی ابعاد گسترده آن، راه برای پژوهش های نوین از جمله بررسی تکنیک های طنزپردازی از جنبه های مختلف باز است.

۶-۱. سؤال های پژوهش

باتوجه به اهمیت طنز و نقش و کارکرد آن در آثار داستانی معاصر، پس از واکاوی اسباب و صور ایجاد طنز در داستان های کوتاه مورد بحث، به این پرسش ها پاسخ داده می شود:

۱. نویسندگان داستان کوتاه، از مشروطه تا انقلاب اسلامی، بیشتر از کدام شیوه ها و شگردهای طنزنویسی استفاده کرده اند؟
۲. اسباب و صور ایجاد طنز در داستان کوتاه، در کدام یک از گستره های سه گانه صوری، محتوایی و بلاغی برجسته تر است؟
۳. چه تفاوتی بین عناصر ایجاد طنز در آثار نویسندگانی که از طنز در داستان کوتاه بهره برده اند و طنزپردازانی که از قالب داستان کوتاه در تبیین طنز خود استفاده کرده اند، مشاهده می شود؟

۷-۱. فرضیه های پژوهش

باتوجه به طرح پرسش های فوق و مطالعات اساسی و هدفمند در این زمینه، می توان این فرضیه ها را عنوان کرد:

۱. نویسندگان داستان کوتاه از مشروطه تا انقلاب اسلامی، به اقتضای حال و مقام، از شیوه های عمده و رایج طنزنویسی در گستره های سه گانه صوری، محتوایی و بلاغی استفاده نموده اند.
۲. اسباب و صور ایجاد طنز در داستان کوتاه در گستره بلاغی، برجسته تر از گستره های محتوایی و صوری است.
۳. عناصر طنز در آثار طنزپردازانی که با انتخاب سوژه ای مناسب از قالب داستان کوتاه به عنوان وسیله ای برای بیان طنز خود استفاده کرده اند، دارای تنوع و جذابیت بیشتری است.